

Шульга В.Д.

Суб'єктно-вчинковий підхід до розвитку сутнісних сил дитини: методологія педагогіки і психології XXI століття

Шульга Вікторія Дмитрівна, кандидат психологічних наук
науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, Україна

Анотація. У статті визначено розвиток сутнісних сил дитини стратегічним завданням педагогіки XXI століття. Запропоновано розглядати суб'єктно-вчинковий підхід до процесу едукативної підготовки покоління як такий, що уможливує створення необхідних психолого-педагогічних умов для розвитку сутнісних сил зростаючої особистості. Обґрунтовано критеріальну цінність суб'єктної готовності до вчинку для з'ясування особливостей нарощування дитиною сутнісних сил та доцільність застосування спільного вчинку як базового механізму розвитку в новій генерації ознак власне людського способу життєздійснення.

Ключові слова: сутнісні сили дитини, суб'єктність, учинок, спільний учинок, суб'єктна готовність до вчинку, суб'єктно-вчинкова парадигма

Постановка проблеми. Час вносить свої корективи в життєвий світ як окремої людини, так і цілих спільнот, змінює їхні ціннісні настанови та орієнтири, націлює на досягнення тих чи інших культурних горизонтів і визначає відповідні способи міжособистісної взаємодії, тим самим зумовлюючи загальний історичний поступ цивілізації. Початок 21 століття позначився стратегією світ-системних змін, знеосібленням суспільного розвитку, подальшим прискоренням темпу життя та повсякчасним збільшенням потоку інформації, яку в глобальному соціокультурному процесі кожен покликаний перетворити в певний мисленнєвий продукт аби запропонувати спільноті своє бачення вирішення питань різного формату. У фокусі всезагальних соціально-економічних перетворень і духовно-культурних процесів найбільшою цінністю визнається "соціальний капітал" (П. Бурдье, Дж. Коулмен, К. Естис), що єдиний спроможний продукувати дії перетворювального характеру і тим самим змінювати "тут і тепер" майбуття людства.

У цій ситуації актуалізується проблема розвитку духовно-екзистенційних ресурсів людини, що приходить в цей світ зреалізуватися як особистість і індивідуальність аби "бути серед безлічі унікальних і бути унікальною серед безлічі" (О. Старовойтенко). Сучасна педагогіка покликана відповісти на означені виклики часу і запропонувати загалу такі підходи і технології едукативної підготовки молодого покоління, які б допомогли йому (поколінню) усвідомити та відкрити власний потенціал, утвердити свій характер, викохати волю до життя і "сродної праці" (Г. Сковорода) та подолати екзистенційний вакуум і втрату більшістю сучасників внутрішніх основ людського буття, а отже зрештою взяти на себе відповідальність за створення цінностей будь-якого порядку і зберегти власне людський спосіб життя. Задля цього в нині діючій системі освіти повинні відбутися глибинні зміни і передовсім на теоретико-методологічному рівні, мають бути вироблені нові теоретичні підходи та практичні психолого-педагогічні технології розвитку сутнісних сил дитини, пробудження та генерування яких наближує зростаючу особистість до автентичного способу життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Визначення поняття і змісту сутнісних сил людини, їх класифікація донині є дискусійними. Введення поняття "сутнісні сили" в науковий дискурс належить Л. Фейербаху і К. Марксу. Л. Фейербах застосував його для позначення в людині докорінних елементів, що обґрунтовують її сутність; розуміючи під сутнісними силами мислення, чуттєвість і волю, він трактував їх як родові діяльні здібності і називав божественними, абсолютними силами, яким людина не може протистояти; зауважував, що вони є животворчими, визначальними і панівними [7, с. 32]. К. Маркс також наділяв сутнісні сили об'єктивністю, але унаслідок чого і опредмечував їх у людській взаємодії, витлумачуючи як "дійсний суспільний зв'язок" з ієрархічно вище і поруч розташованими системами: з природою, з суспільством, з іншою особистістю [2].

Довгий час потому науковці, зокрема вітчизняні, так чи інакше торкаючись проблеми розвитку сутнісних сил людини, творчо наслідували переважно підхід К. Маркса (Д. Богоявленська, Є. Железов, Л. Коган, Н. Лейтес, О. Леонт'єв, О. Матюшкін, Г. Онуфрієв, К. Платонов, Х. Сабіров, Б. Теплов та ін.), хоча в міркуваннях і концептуальних положеннях теорій зарубіжних філософів і психологів простежувався вплив фейєрбахівського розуміння феноменології означеного явища (М. Бубер, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, К. Юнг). Утім, були і виключення, серед яких на особливу увагу заслуговує вчення Л. Виготського про вищі психічні функції.

З середини минулого століття у вітчизняній соціальній філософії помітною стає тенденція до вивчення діалектики сутнісних сил людини (Г. Волченко, Ю. Гальських, О. Крайова, В. Шановський). Неможливість повноцінного вивчення психічного людини лише з позиції її соціального ества спричинила появу і у вітчизняній психології досліджень співвідношення потенційного й актуального у розвитку людського сутнісного (С. Рубінштейн). Потужне продовження означеного напрямку в сучасній психології, пов'язане з категорією "суб'єктність", маємо у напрацюваннях К. Абульханової, А. Брушлинського, О. Донченко, З. Карпенко, О. Старовойтенко, В. Татенка, Т. Титаренко, В. Шадрікова. У нинішній соціальній філософії цілком очевидним є панування синергетичного бачення специфіки сутнісних сил людини, необхідна об'єктивація яких розглядається як процес самореалізації особистості [2], обґрунтовується рівневою ієрархічність розвитку сутнісних сил людини [4].

Усі означені напрацювання дають щедрий ґрунт для сьогочасної соціогуманітаристики і передусім для педагогіки, в якій, на жаль, питання безпосереднього

розвитку сутнісних сил дитини все ще залишається перспективою, що може змінити усю неповоротку систему освіти. Допомогти на разі можуть певні здобутки в цьому напрямку відомих педагогів, у полі зору яких знаходилися особливості розвитку сутнісних сили дитини, уявлені в її характері, волі, духовній сфері (Г. Ващенко, С. Русова, П. Каптерев, К. Ушинський, В. Янів). У цьому сенсі першочерговим завданням методології педагогіки 21 століття має стати пошук і створення таких освітніх технологій, що змогли б протиставити “тиранії середньо-нормальної свідомості” (М. Бердяєв) освіту вільного волевиявлення і характеру (М. Бубер, П. Будз, Г. Ващенко), призначену, по-перше, виплекати в дитині “духовний аристократизм – аристократизм моральних якостей, що напрацьовані власними зусиллями” [1, с. 133], по-друге, переконати спільноту у необхідності створення “істинної, ієрархічної рівності особистостей, що визначатиметься їх реальними людськими якостями” [1, с. 134], “рівної нерівності” (Г. Сковорода), яка вмотивує нову генерацію здолати суспільні стереотипи і максимально використати свої інтенції і потенції задля блага розвитку цивілізації в 21 столітті. На наш погляд, одна з таких технологій освіти майбутнього може бути створена в лоні суб’єктно-вчинкового підходу до розвитку сутнісних сил людини, започаткованого сучасним українським психологом В. Татенком.

Метою публікації є розкрити евристичні можливості суб’єктно-вчинкового підходу до розвитку сутнісних сил дитини та визначити його основні позиції для успішного використання як методології освіти майбутнього.

Для того, щоб зрозуміти, чому суб’єктно-вчинковий підхід має значний теоретико-методологічний ресурс для розвитку сутнісних сил дитини, передусім з’ясуємо, що ми розуміємо під сутнісними силами дитини і якими уявляються соціально-психологічні механізми їх розвитку?

Під сутнісними силами дитини (мовиться про віковий період до 17-18 років) ми розуміємо закладені на генетичному рівні духовні праструктурні властивості психіки чи то кванти психічного, що, утворюючи в процесі взаємодії дитини зі світом її потенції і інтенції, акумулюються у вищих психічних функціях, визначають спроможність, здатність і готовність зростаючої особистості до перетворювальної активності і врешті-решт розчиняються в діях вищого, морально-творчого порядку. Вони утворюють індивідуальний та соціетальний психофрактал дитини, породжують інформаційно-енергетичне поле її смислів і зумовлюють появу вікових психічних новоутворень.

На сучасному етапі розвитку науки маємо виходити з того, що сутнісні сили людини, які педагогіка мусить допомогти дитині розвинути в собі, складають “родові здібності” (Л. Фейєрбах) і “здатності людини, що забезпечують суто людський спосіб її життєдіяльності” [2]. Особливе місце серед них, на наш думку, належить “універсальній обдарованості” (В. Роменець) як особливій психічній властивості, здатності індивіда опановувати буття у власне людський спосіб – “переживати” його, “страждати болями всього людства” і тим самим визначати своє місце в світі, ставити перед собою певні завдання [3, с. 98-99].

У контексті сутнісних сил людини універсальна обдарованість уявляється особливою психогенетичною (на межі пластів архетипового, колективного несвідомого і свідомо інтеріоризованого загальнокультурного) властивістю душевно-духовної істоти жити у вчинковий спосіб серед собі подібних. Як така, вона дається людині від народження і як певний архетиповий патерн присутня все її свідоме життя. Виявляє себе універсальна обдарованість у морально-творчих діях, учинках людини, оскільки, як сутнісна сила, і є тим “діяльним елементом особистості, що виступає каналом її зв’язку з оточенням” [2].

Природно, що вчинок – “одиниця розвитку психічного” (В. Роменець) – поряд з іншими пропозитивними механізмами впливу людини на людину (навіюванням, переконуванням, інформуванням, демонструванням) [5, с. 148] стає першочерговим механізмом розвитку сутнісних сил дитини¹, адже не зважаючи на те, що вчинкове закладене в людині від народження, розвивається вчинковість саме в дитинстві, а проявитися вповні може лише в підлітковому і ранньому юнацькому віці. Не випадково в українській народній педагогіці приклад та вчинок здавна визнавалися як найбільш дієві методи виховання (М. Стельмахович).

Учиняти означає “довизначати” іншу істотну сутнісну силу людини – суб’єктність. На порозі дорослого життя, коли вже достатньо розвинені вищі психічні функції і приходить час перевірити на міцність наявні настанови та омріяні ідеї, дитина не може чинити опір власним сутнісним силам і в будь-якому випадку приходить до звершення моральної дії, вперше стаючи “суб’єктом учинку” (В. Татенко).

Сутність суб’єктно-вчинкового підходу полягає в тому, що він синтезує в собі, з одного боку, філософсько-психологічні уявлення про людину як не тільки об’єкт впливу природних і соціальних сил, продукт процесу соціалізації, але й суб’єкт життєдіяльності, суб’єкт психічної активності (С. Рубінштейн, К. Абульханова та ін.), спроможний на етапі зрілості до свідомого, зацікавленого, осмисленого, відповідального цілеспрямованого впливу на інших і на самого себе. З іншого боку, цей підхід передбачає уявлення про вчинок як вищу форму душевно-духовної соціально орієнтованої перетворювальної активності (М. Бахтін, В. Роменець та ін.). Якщо суб’єктна компонента поняття фіксує онтичну сутнісну, біопсихосоціальну форму буття людини людиною (самісне, авторське, креативне), то вчинкова компонента інтегрує ціннісно-сміслову, соціокультурну, душевно-духовну, етичну, естетичну, правову тощо змістовні його характеристики [6, с. 148]. Чи не є вказані характеристики суб’єктного та вчинкового змістом педагогічних домагань в системі освіти? Так, завжди були і будуть, допоки педагогіка орієнтуватиметься на цінності духовного порядку.

Характерною ознакою вищевказаного підходу є наближення до розуміння життєвих переживань у їх вплетеності в реальне буття-в-світі за допомогою механізмів ідентифікації, емпатії і рефлексії, вчування

¹ Сутнісні сили дитини не можуть бути розвинені за допомогою прескриптивних механізмів впливу (зобов’язання, санкціонування, вправлення тощо), оскільки останні передбачають здійснення маніпулятивних дій стосовно дитини.

і співпереживання, без чого неможлива справжня гуманна педагогіка. А отже, застосування вищезазначеного підходу до розвитку сутнісних сил дитини відкриває нові можливості для вирішення ряду складних і актуальних питань, оскільки дозволяє говорити про них і вирішувати їх у контексті онтологізації людських взаємин, тобто розуміння і відтворення сутнісних зв'язків між людьми (дорослими і дітьми) у процесі спільного життєтворення і переживання ними цінностей духовно-екзистенційного порядку.

Суб'єктно-вчинковий підхід розглядається нами як близький, але не тотожний відомій особистісно зорієнтованій парадигмі (І. Бех, І. Булах, І. Якіманська та ін.). Вірніше його можна назвати теоретико-методологічним ядром сутнісних ідей останньої щодо розвитку особистості, соціально-психологічних умов, чинників та механізмів особистісного самовизначення і самоздійснення підростаючого покоління [8, с. 24-27].

Теоретико-методологічною моделлю, похідною суб'єктно-вчинкового підходу є спільний учинок як "особлива система взаємодії людини з людиною, що передбачає спільне творення його учасниками унікальних, а також індивідуально і соціально значущих смислів і цінностей, які визначають рух до вищих рівнів автентичності людського буття" [6]. Суб'єктно-вчинковий вплив людини на людину, що уособлює в собі спільний учинок, здійснюється з метою конструктивного і продуктивного розв'язання учасниками процесу соціальної взаємодії суперечностей індивідуального і суспільного життя [5, с. 148].

Як механізм розвитку сутнісних сил зростаючої особистості в змістовно-процесуальному полі освітньої діяльності він стає системою спеціально організованих соціально-психологічних впливів на дитину, націленою на формування та розвиток її (дитини) суб'єктно-вчинкової ідентичності. Основними способами такого впливу виступають: взаемовизначення в ситуації, взаємопереконавання в мотивації, взаємозобов'язування в дії та післядійова взаєморефлексія. Кожний із вищезазначених соціально-психологічних способів впливу займає певну структурно-функціональну позицію по відношенню до інших. У своїй сукупності вони (способи) відповідають структурі вчинку як цілісного феномену, запропонованій В. Роменцем, і реалізуються за допомогою відповідних психолого-педагогічних форм впливу. На основі таких уявлень цілком можливим видається створення психолого-педагогічної технології розвитку сутнісних сил у дитини протягом всього навчання в школі. На разі розроблено та апробовано соціально-психологічну методіку формування в учнівської молоді суб'єктної готовності до вчинку засобами спільного вчинку дорослих (вчителів, батьків, представників територіальної громади) і дітей (учнів) [8].

Під суб'єктною готовністю до вчинку розуміється специфічне соціально-психологічне утворення, що виникає в особистості внаслідок появи певного, все більш усвідомлюваного досвіду автентичного співбуття з іншими в умовах суб'єктно-вчинкової взаємодії та інтегрує в собі ряд таких ознак, як: значний духовно-творчий потенціал, розвинену мотивацію творення світу і себе в цьому світі, визнання самоцінності іншої людини, усвідомлення її унікального зна-

чення для власного життя і розвитку, орієнтацію на «Я-ТИ-МИ режимну» систему стосунків, що знаходить вираження у відповідних ціннісних орієнтаціях, смислах і формах поведінки, здатність до перетворень, інтернальність [8, с. 47]. На відміну від психологічної готовності до діяльності, яку слід розуміти як складний цілеспрямований (свідомий) прояв особистості (М. Д'яченко, Л. Кандилович), суб'єктна готовність до вчинку проявляється в двох площинах: свідомій та несвідомій. Завдяки першій вона є готовністю до цілеспрямованої активності, завдяки другій – до активності інтуїтивної, спонтанійної (Г. Костюк). Окрім того, вона передбачає не лише мотивацію до вчинкових дій, але й позитивний досвід учинкування та позитивні враження від практичної реалізації вчинкового потенціалу, що дозволяє говорити про її цілеспрямоване формування лише в старшому шкільному віці, хоча підґрунтя тому закладається в процесі зрощування сутнісних сил протягом всього дитинства.

З огляду на те, що у суб'єктній готовності до вчинку представлені всі основні вікові новоутворення та індивідуальні феномени ранньої юності, ця багатоконпонентна динамічна психічна структура трактується, по-перше, як центральне новоутворення раннього юнацького віку, що фіксує досягнення особистістю певного (особистісного) рівня розвитку сутнісних сил, по-друге, як базовий, інтегративний критерій соціалізованості учнівської молоді на сучасному етапі розвитку суспільства.

Висновки.

1. Услід за сучасною соціальною філософією та психологією, педагогіка має відмовитися від концепту „кожна людина – особистість” і перейти до концепту ієрархії сутнісних сил людини, внутрішніх і зовнішніх надзусиль, завдяки яким індивід в процесі соціалізації може піднятися до особистісного рівня розвитку сутнісних сил.

2. Розвиток сутнісних сил дитини продукує появу у неї власне людських властивостей та якостей, як-то: самодостатність, впевненість у собі, здатність любити, творити і радіти життю, відстоювати власну особистісну волю, вибір і життєвий шлях.

3. Найвагоміші людські сутнісні сили, що мають бути розвинені у шкільному віці, – це “універсальна” обдарованість чи то здатність до вчинку і суб'єктність. Онтологічним механізмом їх розвитку є вчинок.

4. Суб'єктно-вчинковий підхід, що органічно поєднує суб'єкт-суб'єктну методологію психологічного пізнання з методологією вчинковою, екзистенційно-феноменологічною, дозволяє по-новому подивитися на зміст і форму організації процесу едукації підростаючого покоління з метою розвитку в ньому сутнісних сил людини.

5. Онтологічним механізмом розвитку сутнісних сил дитини є спільний учинок як усвідомлюваний, цілеспрямований і в той же час спонтанний, а також лінійно-нелінійний життєтворчий акт двох і більше людей, що передбачає вільний і бажаний для кожного з учасників взаємообмін наявними у них духовно-екзистенційними ресурсами (цінностями, смислами, досвідом), як процес спільного творення людьми нових вимірів індивідуального та суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бердяев Н.А. Дух и реальность / Н.А. Бердяев. – М. : ООО АСТ ; Харьков, Фолио, 2003. – 679 с.
Berdiaev N.A. Duh i realnistj [The spirit and reality] / N.A. Berdiaev. – M. – OOAST, Kharkov, Folio, 2003. – 679 s.
2. Нестеренко Г.О. Особистість у нелінійному суспільстві / Г.О. Нестеренко. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 139 с.
Nesterenko G.O. Osobististj u neliniinomu suspiljstvi [The person in nonlinear society] / G.O. Nesterenko. – Zaporizhzhia: Prosvita, 2004. - 139 s.
3. Роменец В.А. Жизнь и смерть: постижение разумом и верой / В.А. Роменец. - 2-е изд. – К.: Либідь, 2003. – 232 с.
Romenec V.A. Zhiznj i smertj: postizhenie razumom i veroyj [Life and death: the comprehension of reason and faith] / V.A. Romenec. – 2-e izd. – K.: Libidj, 2003. – 232 s.
4. Сабадуха В.А. Идея четырёх уровней развития способностей субъекта деятельности как теоретический фундамент образования XXI века / В.А. Сабадуха // Теоретичні та прикладні проблеми психології. - Зб. наук. праць Східноукраїнського університету ім. Володимира Даля. - 2003. - № 1 (5). - С. 80-86.
Sabadukha V.A. Idea chotirokh urovnejj razvititja sposobnostejj subyektja deiateljnosti kak teoreticheskiy fundament obrazovanija 21 veka. [The idea of four levels of development of abilities of the entity as the theoretical foundation of the education of the 21 century] / V.A. Sabadukhu // Teoretichni ta prikladni
5. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу: Монографія / В.О. Татенко. – К. : Міленіум, 2008. – 216 с.
Tatenko V.O. Socialjna psikhologija vplivu: Monografija [Social psychology of the influence: Monograph] / V.O.Tatenko. – K.: Milenium, 2008. – 216 s.
6. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О. Татенко // Соціальна психологія. - 2006. - № 1(15). – С. 3-13.
Tatenko V.O. Sub'yektno-vchinkova paradigma v suchasnijj psikhologiji [Subjective-actional paradigm in the modern psychology] / V.O. Tatenko // Socialjna psikhologija. – 2006. - № 1 (15). – s. 3-13.
7. Фейербах Л. История философии. Собрание произведений: В 3-х т. / Л. Фейербах. – М. : Мысль, 1974. Т. 1. – 544 с.
Feiyerbakh L. Istoriia filosofiji. [The history of the philosophy] Sobraniye proizvedeniyy: V 3-h tomakh / L. Feiyerbakh. – M.: Muslj. – 1974. – T.1. – 544 s.
8. Шульга В. Д. Спільний учинок як механізм соціалізації учнівської молоді: дис. ...канд. психол. наук : 19.00.05 / Шульга Вікторія Дмитрівна. – К., 2013. – 257 с
Shul'ha V.D. Spiljnijj uchinok yak mekhanizm socializaciji uchniv'sjkoji molodi [General act as a mechanism of socialization of students]: dis. ...kand. psichol. nauk: 19.00.05 / Shuljga Viktoriya Dmitrivna. – K., 2013. – 257 s.

Shul'ha V.D. Subjective-actional approach for the development of the essential powers of a child: methodology of pedagogy of the 21 century

Abstract. In this article the development of the essential powers of a child is determined as a strategic tack of the pedagogy of the 21 century. Subjective-actional approach to the process of education has been offered here to consider it as the one that gives possibility to create psychological-pedagogical conditions for the development of the essential powers of the growing personality. In has been proved the criterial value of the subjective readiness for the action for the peculiarities of a child's capability of the essential humas powers and the feasibility of the usage of the common action as a base mechanism of the development of humas attributes of the affirmation of life for the growing generation.

Keywords: *essential powers of a child, subjectivity, action, common action, subjective readiness for action, subjective–action paradigm*

Шульга В.Д. Субъектно-поступковый подход к развитию сущностных сил ребёнка: методология педагогики 21 века

Аннотация. В статье определено развитие сущностных сил ребёнка как стратегическое задание педагогики 21 века. Предложено рассматривать субъектно-поступковый подход к процессу эдукации молодого поколения как такой, что делает возможным создание необходимых психолого-педагогических условий для развития сущностных сил подрастающей личности. Обоснованы критериальная ценность субъектной готовности к поступку для изучения особенностей наращивания ребёнком в себе сущностных сил человека, а также целесообразность применения совместного поступка в качестве базового механизма развития у детей и учащейся молодёжи признаков изначально присущего человеку способа жизнеутверждения.

Ключевые слова: *сущностные силы ребёнка, субъектность, поступок, совместный поступок, субъектная готовность к поступку, субъектно-поступковая парадигма*